

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN MAHBÛBU'L-KULÛB'UNUN ETKİSİNDE YAZILMIŞ BİR RİSALE

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Fatih BAKIRCI*

Geliş Tarihi: 09.11.2018

Kabul Tarihi: 28.11.2018

Özet

Bu makalede öncelikle Özbekistan İlimler Akademisi El Biruni'deki kütüphanede 3402-II numarada kayıtlı yazmanın 1^b - 10^a/3 yapraklarında yer alan; ilk 7 yaprağı Ali Şir Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb adlı eserinin çeşitli bölümlerinden alınan, diğer 3 yaprağı ise Hz. Muhammed ile bir Arap arasındaki öğüt içerikli soru-cevap şeklinde devam eden bölümden oluşan Arap harfli metnin çeviri yazısı yapılmış ve tıpkıbasımı çalışmanın sonuna eklenmiştir. Metnin içeriği, bölümleri tanıtılıp Kargı-Ölmez tarafından çalışılan Mahbûbu'l-Kulûb adlı çalışmayla çeşitli hususlarda karşılaştırmalar yapılmıştır. Ardından Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi bölgenin önemli kültür merkezlerinden birinde yazılmış olabileceği tahmin edilen ve özellikle de büyük bir kısmı Ali Şir Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb'undan yapılan alıntılardan oluşan risalenin aracılığıyla Nevâyî'nin ve fikirlerinin 18. ve 19. yüzyıllarda Uygur Türkleri üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Mahbûbu'l-Kulûb, Uygur Türkleri, Doğu Türkçesi, Çağatayca, siyasetname, nasihatname.

A TREATISE THAT HAD BEEN WRITTEN WITH INFLUENCE OF ALI-SHIR NAWAI'S MAHBUB AL-QULUB

Abstract

In this study, firstly, a text written in Arabic alphabet found on pages 1^b - 10^a/3 of a manuscript registered under number 3402-II in the library in Uzbekistan Academy of Sciences Al-Biruni was translated, the first 7 pages of which was excerpted from various sections of Mahbub al-Qulub of Ali-Shir Nawai followed by a section of 3 pages consisting of questions and answers between Muhammad the Prophet and an Arab, and its facsimile was included at the end of the study. The content and sections of the text were described, and it was compared with Mahbub al-Qulub from various angles, which was studied by Kargı-Ölmez. Subsequently, the study addressed the influence of Nawai and his ideas on the Uyghur Turks in the 18th and 19th centuries through the text that is believed to have been written in one of the important cultural centers of the region that were densely populated by Uyghur Turks, such as Kashgar, Yarkant and Hotan, and that greatly consists of excerpts from Mahbub al-Qulub of Ali-Shir Nawai.

Keywords: Ali-Shir Nawai, Mahbub al-Qulub, Uyghur Turks, Eastern Turkish, Chagatai, political treatise, advice treatise.

Giriş

Tarih sahnesinde siyasî bakımdan 8. asırdan itibaren etkin olan Uygur Türkleri, Ötüken Uygur Kağanlığı'nın (744-850) ardından kendilerine "Sarı Uygurlar" da denilen Kansu (Kanchou) Uygurları 10-11. yüzyıllar arasında ve Koço (Kao-chang, Turfan) Uygurları 13.

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fthbkrc@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-0114-8085

yüzyılın başına kadar iki farklı hanedanlık hâlinde Uygurların kuvvet merkezi hâline gelmişlerdir. Uzun süren Çingisliler döneminden sonra Çağatay Han'ın on üçüncü kuşaktan, Timür'ün beşinci kuşaktan torunu ve Babur'un dayısı olan Ahmet Alçahan'ın oğlu Said Han (1484-1533) ile birlikte 17. yüzyıla kadar sürecek olan Yarkend Hanlığı veya Kaşgar Hanlığı olarak da bilinen *Saidiye Hanlığı* (1514-1680) ve *Hocalar Dönemi* (1696-1762) gibi siyasî yapılanmalar içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Uygur Türkleri, *Hocalar Dönemi* ve sonrasında yaşadıkları siyasî çalkantılarla birlikte siyaset ve toplum ilişkisini yeniden inşa etmek ve bu ilişkiyi güçlendirmek amacıyla devletin ileri gelenlerinin önderliğinde dönemin hocaları, şair ve yazarları aracılığıyla çeşitli kültür politikaları olarak nitelendirilebilecek yollar denemişlerdir. Meydana getirdikleri pek çok edebî, dinî, siyasî eserlerde hâkim oldukları ortak kültürel mirası aktararak buldukları coğrafyalarda zorlu siyasî ve toplumsal süreçlerden geçen Türk topluluklarının birlik ve beraberliğini tesis edip millî bir şuur oluşturma amaçlanmıştır. Bu amaçla yazılmış eserler incelendiğinde edebî, dinî-siyasî ve toplumsal birtakım geleneklerden etkilendikleri ve bunlardan istifade ettikleri görülür. Özellikle makaleye konu olan Özbekistan İlimler Akademisi El Biruni'deki kütüphanede 3402-II numarada kayıtlı olan risalenin varlığı, bu gelenek ve kültür birikiminden nasıl yararlandıklarını; Nevâyî gibi yaşadığı dönemde ve sonrasında Türk dünyasında her zaman okunmuş, sevilmiş ve ilgi görmüş bir şahsiyetin eserlerine sığınıldığını açıkça göstermektedir.

Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unun Uygur Türkleri üzerinde oluşan ve gelişen tesirini ortaya koymak üzere bu makalede öncelikle Özbekistan İlimler Akademisi El Biruni'deki kütüphanede 3402-II numarada kayıtlı yazmanın ilgili yapraklarında yer alan Arap harfli metnin çeviri yazısı yapılmış ve çalışmanın sonuna tıpkıbasımla birlikte konulmuştur. Metnin adı, içeriği, bölümleri tanıtılıp Kargı-Ölmez tarafından çalışılan *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı çalışmayla çeşitli hususlarda karşılaştırmalar yapılmıştır. Ardından Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi bölgenin önemli kültür merkezlerinden birinde yazılmış olabileceği tahmin edilen ve özellikle de büyük bir kısmı Ali Şir Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'undan yapılan alıntılardan oluşan risalenin aracılığıyla Nevâyî'nin ve fikirlerinin 18. ve 19. yüzyıllarda Uygur Türkleri üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir.

1. Eserin Adı: Yazmada eserin adı özel olarak bir başlık hâlinde belirtilmemiştir. Metnin büyük bir kısmını oluşturan Ali Şir Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'undaki bölümlere rağmen herhangi bir yerde bu eserin isminden bahsedilmemiştir.

2. Eserin İçeriği: Kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen bu dokuz yapraklık risalenin içeriği genel olarak öğüt niteliği taşıyan sözlerden oluşmaktadır. Bunların büyük bir kısmını Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'undan alınan bölümler oluşturmaktadır. Ancak bu öğüt verici sözlerin veya durumların bir araya getirilişinde neyin esas alındığı veya neye göre seçim yapıldığı çok açık değildir. Besmeleyle başladığı için müstakil bir eser olarak değerlendirilen bu metin, *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan bir bölüm ve *Tenebbüh* başlıklı 11 bölüm, ardından iki meslekle ilgili iki farklı bölüm, daha sonra yine *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan 3 farklı "tenbih"ten alınan bir bölüm ve Hz. Muhammed ile bir Arap arasındaki konuşmaların bulunduğu son bölümden meydana gelmektedir.

Ağırlıklı olarak *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı eserden alıntılarla oluşturulmuş bir tür derleme denilebilecek ve 17 bölüm olarak kurulan metnin içeriği bölümlere göre ayrıntılı olarak şöyledir:

1. Öğüt: Risale, *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan *konuşma*, *kadına güven*, *güzellik*, *tamahkâr*, *cimri*, *cömert*, *dost*, *düşman* ve *arkadaşlık* kavramları üzerine birbirinden bağımsız sözlerle başlamaktadır.

2. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *mal mülk edinme, fasık insan, zalim, kötü iş, sert dil, bilge kişi, ayrılık, din, gönlün söz dinlemeyişi* gibi konular hakkında 14 özlü söz sıralanmaktadır.
3. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *dostluk* üzerine bir özlü söz verilip ardından *akıllı düşman, cahil dost* hakkında örnek verilerek açıklama yapılır.
4. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *vefa ve cefa* üzerine kısa bir açıklama yapıp öğüt verilir.
5. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *güzel ve çirkin; iyi ve kötü mizaç* hakkında açıklama yapıp 3 özlü söz sıralanır ve dua edilerek sonlandırılır.
6. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *zenginlik, yoksullukla ilgili 4; yerinde ve kararında konuşmayla ilgili 2; açlık, toklukla ilgili 2* olmak üzere toplam 8 özlü söz ve ardından *kibir* üzerine öğüt niteliğinde bir açıklama yapılır.
7. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *sır ve sırdaşlık* üzerine uzun bir açıklama yapılır.
8. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *doğru söz ve yalan* üzerine 5 özlü söz yer alır.
9. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *doğruluk ve yalancılık* üzerine 13 özlü söz yer alır.
10. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *mürüvvet, affetme, sohbet, melamet, akıllı kişi ve pişmanlık* gibi konularla ilgili 4 özlü söz yer alır.
11. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığıyla *toprak, ağaç, yüz ve gözün 'anasır-ı erbaa'* denilen yaratılışın temelindeki dört unsurun her birinden korunması gerektiği öğütlenir.
12. **Kocalık ve Hanımlar Hakkında:** *Otuz yedinci fasl'da ked-hudâlık şifâtında ve hatunlar zikride* başlığıyla kocalık vasıfları ve hanımlar hakkında açıklamalarda bulunulur.
13. **Çiftçilik Mesleği Hakkında:** *Otuz dördüncüde fasl-ı dihkanlıg zikride* başlığıyla *çiftçiliğin* özellikleri anlatılır.
14. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan *cömertlik* özlü bir sözle övülür.
15. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan huzurlu bir gönül ve özgürce hareket edebilmenin önemini vurgulayan özlü sözler yer alır.
16. **Öğüt:** *Tenebbüh* başlığı kullanılmadan kıymetli olanın hiçbir koşulda değerini yitirmeyeceği yine özlü sözlerle ifade edilir.
17. **H. Muhammed ile bir Arap arasındaki konuşmalar:** Herhangi bir başlık belirtilmeden geçilen bu bölümde, H. Muhammed ile onun huzuruna gelen bir Arap'ın soru-cevap şeklinde sıralanan konuşmaları Enes ibn Malik (sahabi, 612-709)'ten rivayet edilerek aktarılır. Bu bölümde toplam 22 soru ve bunlara verilen cevaplar yer almaktadır. H. Muhammed yöneltilen son soruya "Resul, -selam üzerine olsun-" biçiminde başlangıç yapılmış ancak eldeki yazmada devamı yer almamıştır. Bu satırdan sonra eserin, "Allah'ın yardımıyla Perşembe günü bitirildiği" kaydedilse de son soruya verilen cevabın yer almayışı metnin eksik olduğunu göstermektedir.

3. Eserdeki İlgili Bölümler İle Ali Şir Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unun Karşılaştırılması: Eserdeki ilgili bölümler ile Ali Şir Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unun karşılaştırmasına geçmeden önce faydalı olacağı düşünülen *Mahbûbu'l-Kulûb*'un içeriği, bölümleri ve bunların sıralanışı hakkında bilgi vermek gerekir. Nevâyî'nin ölmeden önce yazdığı son eseri olarak kabul edilen *Mahbûbu'l-Kulûb* 906/1500-1'de yazılmış bir siyasetname ve nasihatnamedir. Tanrı'ya hamt ile başlayan ve H. Muhammed'e övgüyle devam eden giriş kısmından sonra eseri oluşturan üç ana bölüm gelmektedir. Kendi içinde kırk alt başlığa ayrılan ilk bölüm bazı devlet görevlileri ve çeşitli meslek sahiplerini konu edinilmiş ve bunlarla ilgili olumlu ve olumsuz örnekler üzerinde durulmuştur. On kısımdan oluşan ikinci bölümde insan yaşamında önemli sayılan bazı dinî, ahlakî ve tasavvufî konular

ele alınmıştır. Son bölümde ise 127 “tenbih” başlığıyla çeşitli konularda öğüt içerikli konulara değinilmiş ve duruma uygun nazım örnekleri verilmiştir (eserle ilgili geniş bilgi için bk. Kargı Ölmez,1993: 4-8).

1. Metindeki ilgili bölümler ile Nevâyî'nin eserinin bölümlerindeki sıralamada tam tersi bir durum söz konusudur. *Mahbûbu'l-Kulûb*'da önce, kırk bölümden meydana gelen devlet görevlileri ve çeşitli meslek sahipleri hakkında bilgiler yer alırken üzerinde çalışılan metinde bunlardan “kethüdalık” ve “dihkanlık” olmak üzere sadece ikisi seçilmiş ve sıralaması da metinde başta değil “tenbih”lerden sonra gelmiştir.

2. *Mahbûbu'l-Kulûb*'da üçüncü bölümde yani eserin son bölümünde yer alan 127 “tenbih” başlıklı kısım, metinde toplam 15 tane olup ilk 12'si ilk bölümde diğer 3'ü ise mesleklerle ilgili bölümlerden sonra art arda yer almıştır.

3. Metnin 7^a/13-10^a/1 yapraklarında yer alan Hz. Muhammed ile bir Arap arasındaki öğüt içerikli konuşmaların yer aldığı bölüm ise Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unda olmayan bir bölümdür.

4. Dolayısıyla yukarıdaki bu sıralamayla bir tür derleme metin özelliği gösteren bu risalenin özellikle son kısmına eklenen ve *Mahbûbu'l-Kulûb*'dan bağımsız bir bölüm olan Hz. Muhammed ile bir Arap arasındaki konuşmaların yer alması bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Bu tür dinî ve ahlakî içerikli kısa risalelerin ise daha çok halk için yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Metinde yer alan Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'undaki ilgili bölümler, Z. Kargı Ölmez'in, eserin tespit ettiği 26 nüshadan 21'ine ulaşarak kurduğu *Mahbûbu'l-Kulûb* metniyle karşılaştırılan ve tespit edilen sonuçlar aşağıda bir tablo hâlinde verilmiştir.

Tablo 1. Eserdeki İlgili Bölümler İle Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb'unun Karşılaştırılması

Üzerinde Çalışılan Metin		Mahbûbu'l-Kulûb		Açıklama
Başlık	Yaprak/Satır	Başlık	Yaprak/Sayfa	
— <1.Tenebbüh>	1 ^b /2-7	113.Tenbîh	100 ^b /12-101 ^a /4 s. 319-320	Metin, besmelenin ardından <i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'daki 3. Bölümde yer alan 10 satırdan oluşan 113. “tenbih”teki son 6 satır alınarak başlamaktadır.
2. Tenebbüh	1 ^b /7-2 ^a -1	114. Tenbîh	101 ^a /4-8 s. 320	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
3. Tenebbüh	2 ^a /1-13	115. Tenbîh	101 ^a /8-101 ^b /6 s. 320-1	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
4. Tenebbüh	2 ^a /1-13-2 ^b /8	117. Tenbîh	102 ^b /11-103 ^a /5 s. 324	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
5. Tenebbüh	2 ^b /8-11	118. Tenbîh	103 ^a /5-8 s. 324	“Tenbih”in ilk 3 satırı alınmıştır.

6. Tenebbüh	2 ^b /11-3 ^a /7	119. Tenbîh	103 ^a /10-103 ^b /4 s. 325	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
7. Tenebbüh	3 ^a /7-3 ^b /6	120. Tenbîh	103 ^b /4-104 ^a /3 s. 325-6	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
8. Tenebbüh	3 ^b /6-4 ^a /2	121. Tenbîh	104 ^a /3-13 s. 326	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
9. Tenebbüh	4 ^a /3-8	122. Tenbîh	104 ^b /1-6 s. 327-8	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
10. Tenebbüh	4 ^a /9-4 ^b /8	— <123. Tenbîh>	104 ^b /6-105 ^a /6 s. 328-9	<i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'un nüshalarında “tenbih” başlığı kullanılmayan ancak kendisinden önceki “tenbih”ten farklı bir konunun ele alındığı bu bölümün tamamına metinde <i>Tenebbüh</i> başlığıyla birlikte yer verilmiştir. Vahit Türk de metnin Türkiye Türkçesine aktarma çalışmasında bu bölümü “123. Tenbih” olarak ele alır (2016: 169).
11. Tenebbüh	4 ^b /8-12	124. Tenbîh	105 ^a /9-105 ^b /1 s. 329-330	124. “tenbih”in ortasından 6 satır alınıp baştan ve sondan alıntı yapılmamıştır.
12. Tenebbüh	4 ^b /12-5 ^a /3	125. Tenbîh	105 ^b /3-8 s. 330-1	“Tenbih”in son satırı alınmamıştır.
Otuz yâtinçi faşlda ked- hudâlık şıfatıda ve hâtonlar zikride	5 ^a /3-6 ^b /4	Otuz yitinci faşl Ked-hudâlık şıfatı ve hâtonlarnıij zikride	32 ^a /4-34 ^b /7 s. 154-162	<i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'un ilk bölümünde yer alan 40 fasıldan 38.'si, bir iki eksiklikle metne dâhil edilmiştir.
Otuz dörtünçide faşl-ı dihkânlık zikrid<e>	6 ^b /4-7 ^a /4	Otuz birinci faşl- Dihkânlık zikrid<e>	27 ^a /8-27 ^b /5 s. 140-141	<i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'un ilk bölümünde yer alan 40 fasıldan 31.'si

				toplam 28 satırdan oluşmaktadır. Ancak metinde bu faslın baştan ilk 11 satırı yer almaktadır. Ayrıca aynı fasıl, metinde 34. olarak geçmektedir. Bu metnin alındığı <i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> nüshasında veya <i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'dan yapılan benzeri derlemede bu fasılların sıralaması karıştırılmış olabilir.
— <13. Tenebbüh>	7 ^a /4-5	11. Tenbîh	69 ^a /10-11 s. 242	<i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'da 30 satırlık cömertlik ve gayret konulu “tenbih”ten sadece ortasından 1 satırlık alıntı yapılmıştır.
— <14. Tenebbüh>	7 ^a /5-8	99. Tenbîh	93 ^b /4-8 s. 303	“Tenbih”in son satırı alınmamıştır.
— <15. Tenebbüh>	7 ^a /9-13	88. Tenbîh	91 ^a /8-13 s. 296-7	“Tenbih”in tamamı alınmıştır.
—	7 ^a /13-10 ^a /3	—	—	<i>Mahbûbu'l-Kulûb</i> 'da bulunmayan yaklaşık 3 yapraklık bu bölüm metnin son bölümünü oluşturmaktadır.

5. *Mahbûbu'l-Kulûb*'daki bazı “tenbih”lerden sonra *beyit*, *mesnevi*, *kıt'a* adıyla birkaç satırlık dizeler yer alırken üzerinde çalışılan metinde *beyit*, *mesnevi*, *kıt'a* gibi adlandırmalar hiç bulunmamaktadır. Bazı dizelerin yazılmadığı hatta bazı manzum kısımların mensur kısımlarla birleştirildiği görülür:

Üzerinde Çalışılan Metin:

‘Ākil çındın özge dèmes, ⁽⁷⁾ ammā barçanı dægülük emes.

Kişi çın söz dесе zībā durur

Her neçe ⁽⁸⁾ muhtaşar bolsa evlā durur (4^b/6-8)

Mahbûbu'l-Kulûb:

“‘ Āqıl çın-dın özge dimes, ammā barça çın-nı hem dimek ‘ āqıl işi imes.

Meşnevî

Hıred-mend çın sözdin özge dimes

Velî barı çın hem digülük imes

Kişi çın-da söz dise zibā durur

Niçe muhtaşar bolsa evlā durur” (105^a/3-6; Kargı Ölmez, 1993: 329).

6. Üzerinde çalışılan metindeki yaklaşık 7 yapraklık *Mahbûbu'l-Kulûb*'a ait son derece sınırlı denilebilecek bölümler ile Kargı-Ölmez'in kurduğu metinde söz varlığı hususunda da bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. *Mahbûbu'l-Kulûb*'un pek çok yazma nüshasının oluşu ve bunların farklı bölgelerde çoğaltılması gibi başlıca etkenler bu farklılığa neden olmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere; a. aynı anlama gelen fakat kökenleri farklı sözcükler tercih edilmiş, b. birinde Türkçe karşılığı tercih edilirken diğerinde alıntı karşılığı kullanılmış, c. anlam açısından tamamen farklı sözcük tercihleri yapılmıştır.

Tablo 2. Söz Varlığı Açısından Karşılaştırma

Üzerinde Çalışılan Metin	Mahbûbu'l-Kulûb
bih <Far. “iyi” (7 ^a /6)	yaşşırak “daha iyi” (93 ^b /4)
böri “kurt” (7 ^a /1)	mür <Far. “karınca” (27 ^b /3)
dil-şād <Far. “gönlü hoş, sevinmiş” (7 ^a /2)	şād <Far. “mutlu” (27 ^b /3)
düşmen <Far. “düşman” (2 ^a /9)	hāsm <Ar. “düşman” (101 ^b /3)
hıyānet <Ar. “hainlik” (6 ^a /12)	hābāset <Ar. “kötülük” (33 ^a /9)
işen- “inanmak, güvenmek” (1 ^b /3)	koşan- “birlikte olmak, katılmak” (100 ^b /12)
katıgsız “katıksız, yavan” (7 ^a /6)	yavğan “yavan, lezzetsiz” (93 ^b /4)
libāsāt <Ar. “elbise, kıyafet; şekil” (6 ^a /12)	şifat <Ar. “hal, suret, şekil” (109 ^b /10)
mantı <Ç. “mantı” (7 ^a /6)	kandı <Far. “şekerden yapılan” (93 ^b /4)
sana- “saymak, hesap etmek” (3 ^b /10)	saypa- “harcamak, sarf etmek” (104 ^a /7)
ton “kıyafet; kaftan” (7 ^a /7)	haftan <Ar. “kaftan” (93 ^b /4)

tuşan- “(ayak) dolanmak, köstek olmak, bağlanmak” (1 ^b /3)	işen- “inanmak, güvenmek” (100 ^b /12)
--	---

4. Eserin Uygur Türkleri Açısından Önemi: İçerdiği malzeme yönünden çeşitlilik gösteren risalenin Uygur Türkleri üzerindeki önemini özlü sözler ve meslekler noktasında ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. 17 bölümden oluşan risalenin ilk 11 bölümünde ve aralarındaki 14, 15 ve 16. bölümlerinde çeşitli konularda doğrudan Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı eserinden alıntı yapılmış ve bu bölümlerdeki ifadelerin büyük bir kısmı Togan'ın da belirttiği gibi Türk atasözleriyle süslenmiştir (1940: 3355).

Günlük hayatta sık sık kullanılabilen bu öğüt verici ve özlü sözler, Türklerin sosyo-kültürel hayatında başından beri önemli bir yer tutmuştur. Nitekim daha 8. yüzyılda yazılmış olan *Orhun Yazıtları*'ndan itibaren bu özlü sözleri görmek mümkündür: *Türük bod(u)n tok (a)rk(u)k s(e)n āçsık tos(ı)k öm(e)z s(e)n bir tods(a)r āçs(ı)k öm(e)z s(e)n* (KT G8). “(Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin. Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin.” (Tekin, 2006: 22-23).

Eski Uygur Türkçesi dil yadigârlarında da anlatımı güçlendirmek amacıyla atasözlerinden istifade edildiği görülmektedir (ilgili atasözlerinin toplu olarak değerlendirilmesi için bk. Sertkaya, 1983: 275-291). *Kurug tagda kaplan bolmaz / Kudıg suvında balık bolmaz* “Kuru dağda kaplan olmaz/ Kuyu suyunda balık olmaz.” *keyik neçe yol bilse avcı ança al bilir* “Yaban hayvanları ne kadar yol bilirse avcı da o kadar hile bilir.” (Hamilton, 1986: 94).

Türk atasözlerinin önemli tarihî kaynaklarından birisi ise *Divanü Lügati't-Türk*'tür. *Divan*'da tespit edilen 274 atasözü toplu olarak ilk kez Ferit Birtek tarafından değerlendirilmiştir (bk. 1944). Türkçe-Arapça sözlük mahiyetindeki *Divan*'da Kaşgarlı Mahmut, madde başlarında yer alan sözcükleri açıklarken sözlü kültürün önemli ürünlerinden olan sözlerden de yararlanmıştır. Kaşgarlı Mahmut, *aç* sözcüğünü şöyle açıklamaktadır: “**āç** aç. Şu atasözünde geçer: **āç ne yıme.s, tok ne tıme.s**. Anlamı şudur: Aç, kendisine sunulan yemeği bırakmaz; tok ise onu ayıplar.” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 37).

Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakayık*'ta da atasözün niteliğinde sözlerin dizelere yerleştirildiği görülür. *Bilgi, akıl, dili kullanma, cömertlik, kibir* gibi birçok konuda özlü sözlerin bulunduğu bu iki eser Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir.

muijar meijzetü keldi türkçe meşel

oğıl muni sen köijül ögke al (KB 319; Arat, 1999: 47)

Buna benzer bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut (Arat, 1999: 34).

uğuşluğ kişike işi tap uğuş

biligsiz kişike atı tap söküş (KB 320; Arat, 1999: 47)

Akıllı insan için akıl kâfi bir eştir; biligsiz insan için hakaret tam bir addır (Arat, 1999: 34).

eşitgil biliglig negü tip ayur

edebler başı til küēezmek tiyür

tiliij bekte tutğil tişiiij sınmasun

çalı çıksa bektin tişiiijni sıyur (AH 129-132; Arat, 2006: 50-51)

Dinle, bilgili ne diyör: edeplerin başı, dili gözetmektir; dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın; eğer muhafaza altından çıkarsa dışını kırar (Arat, 2006: 87).

Özellikle *Kutadgu Bilig'*de geçen *muijar meijzetü keldi türkçe meşel* (319), *negü tir eşitgil kişi eēgüsi* (233), *eşitgil negü tir bögü bilge teij* (333), *eşitgil negü tirbiliglig kişi* (335), *negü tir eşit emdi kılkı silig* (346) ve *Atebetü'l-Hakayık'taki eşitgil biliglig negü tip ayur* (129) gibi ifadelerin ardından özlü sözlerle sözü edilen olay veya duruma açıklık getirilmektedir. Bu dizelerde *meşel* veya *negü tir eşitgil* gibi ifadelerden sonra atasözüne yer verilmesi, Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb'*undaki *tenbih* (üzerinde çalıştığımız metinde ise *tenebbüh*) sözcüğünden sonra özlü sözlerle geçilmesini hatırlatmaktadır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi öncelikle "öğüt, tavsiye" anlamındaki *tenbih /tenebbüh* sözcüğünden sonra "Cahil dostu da dost zannetme!" anlamındaki özlü söz verilmiş, ardından konuya uygun örnek bir olay veya açıklama yapılmıştır:

Tenebbüh: Nādān dōstnı hem [2^b/1] dōst sanığa kigürme.

Ĥired şem' in anıj herze efsānesin ⁽²⁾ tēkdin öçürüp şıfl ki ' ayn-ı muğabbetdin ata sakalı ⁽³⁾ tügin tartıp üzüptür ve seccādesi miğrābıda bī-edebliğü ⁽⁴⁾ körgüzüpdür. Namāzın bozupdur, dēse mest ki niyāz yü-⁽⁵⁾ zidin ayağ öpkeli ēgilipdür bī-ihtiyārlıgdın pāk ⁽⁶⁾ dāmenler ētegin mülevveş kılıpdur. Dānā düşmendin nef' ⁽⁷⁾ imkāni bar ve nādān dōstnı zarar imkāni köprek. Muija ⁽⁸⁾ köre olarge muhteliş bolmağ kerek.

Öğüt: Cahil dostu da [2^b/1] dost zannetme.

Akıl mumunu onun boş sözlerinin (öylece) duruşuyla söndürüp çocuk sevgisinden kaynaklanarak baba<sının> sakalı<nın> kılını çekip koparmış, seccadesinin üzerinde yaramazlık yapmış ve namazını bozmuştur. Aynı şekilde sarhoş diledikleri yüzünden ⁽⁵⁾ gayriihtiyari ayak öpmek üzere eğilmiş, temiz elbiselerin eteğini kirletmiştir. Akıllı düşmandan faydalanmak mümkündür ve cahil dosttan daha çok zarar gelebilir. Buna göre onlara karışmak gerekir.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi farklı konularda öğütlerin bulunduğu eserlerin yazılması, Türk kültür tarihinde *Orhun Yazıtları'*ndan itibaren görülen konuya uygun "mesel getirme" geleneğinin asırlar içinde devam ettirilmesi çabası olarak nitelendirilebilir. Bu konuda *Mahbûbu'l-Kulûb* da içerdiği ahlakî öğütler ve sözlerle hem yazıldığı dönemde hem de daha sonraki çağlarda Türk toplumu için önemli bir yere sahiptir. Vücuda getirilmiş bu eserler sayesinde buldukları coğrafyalarda zorlu siyasî ve sosyolojik süreçlerden geçen Türk topluluklarının birlik ve beraberliği tesis edilerek millî bir şuur oluşturulma amaçlanmıştır. Özellikle eserin yazıldığı tahmin edilen Kaşgar ve çevresinde Uygur Türklerinin Hocalar Dönemi (1696-1762) ve sonrasında yaşadıkları siyasî çalkantılarla birlikte edebî açıdan klasik dönem hikâyelerine ve Nevâyî gibi yaşadığı dönemde ve daha sonrasında Türk dünyasında her zaman okunmuş, sevilmiş ve ilgi görmüş bir şahsiyetin eserlerine sınıldığı görülmektedir. Türk kültüründeki önemli siyasetname ve nasihatnamelerden biri olan *Mahbûbu'l-Kulûb'*un tercih edilmesinin önemli gerekçelerinden birisi, böylesine karmaşanın yaşandığı bir dönemde siyaset ve toplum ilişkisini yeniden inşa etmek ve bu ilişkiyi güçlendirmek olmalıdır. Bunun yanı sıra Nevâyî'nin başka eserleri de bu coğrafyada yeniden ele alınmıştır. 18. yüzyılda Ömer Baki Nevâyî'nin *Hams'e'*sini mensur olarak kaleme almak istemiş; beş mesnevisinden *Ferhad ü Şirin* (Bakırcı, 2016) ve *Leyli vü Mecnun* (Alper, 2016) eserlerini yazmıştır. Böylece halkın okuyabileceği bir üslupla bu eserleri yazarak o bölgede belli bir bilinç oluşturmaya yönelik amaca hizmet etmiştir.

Bu toplumsal bilinci meydana getirebilmek için sadece edebî gelenekten değil aynı zamanda günlük yaşamlarında çok sıkça karşılaşılan meslekler ve bunların icrasında dikkat edilmesi gereken hususları anlatan pek çok müstakil risaleden de istifade ettikleri anlaşılmaktadır. Kaşgar, Yarkent, Hoten gibi önemli ticaret ve kültür merkezlerinde yazıldığı tahmin edilen

ve bunlardan bir kısmı üzerinde ilmî olarak çalışılmaya başlanan 1. Dihkâncılık¹ (çiftçilik), 2. Kaçaçılık² (çömlekçilik), 3. Kassâplık (kasaplık; Öger vd., 2016a), 4. Mûze-dûzluk (ayakkabıcılık; Alyılmaz, 2011), 5. Serrâclık³ (koşum veya eyer takımı yapma), 6. Ser-terâşlık⁴ (berberlik), 7. Tegürmençilik (değirmencilik; Öger vd., 2016b), 8. Temircilik (demircilik; Eker vd., 2014: 11-23) gibi meslek risalelerinin de yine bu bilinç etrafında yazılma sebeplerinden birisi veya çıkış noktası denilebilecek kaynak eserlerin başında *Mahbûbu'l-Kulûb* gelmektedir. Nevâyî, *Mahbûbu'l-Kulûb*'da dönemi için önem arz eden adil hakan, vezir, naip, kadı, fakih, müderris, hekim, şehirdeki ve pazardaki esnaf, sanat ehli ve çiftçi gibi kırka yakın görev/meslek ve meslek erbabı hakkında bilgi vermiş, görevini veya mesleğini icra eden kişiler ile halk arasındaki iletişimi olumlu veya olumsuz örnekler üzerinden gözler önüne sermiştir. Nitekim üzerinde çalışılan metinde de *Mahbûbu'l-Kulûb*'da yer alan *kethüdalık* ve *dihkanlık* seçilen bu mesleklerden ikisidir. Uygur Türkleri arasında meslek risalelerinin yaygın bir şekilde yazılmaya başlandığı 18. ve 19. yüzyıllarla eş zamanlı bir dönemde *Mahbûbu'l-Kulûb*'dan mesleklerle ilgili bölümlerin de seçildiği risale(ler)nin varlığı, bütün bu kültürel değerlerin o bölgede ve toplumda canlı tutulması adına yapılan bilinçli bir çabaya işaret etmektedir.

5. Eserin Dâhil Olduğu Saha ve Dil Özellikleri: Yaygın adıyla “Çağatayca” olarak adlandırılan ve Türkçenin yazı dillerinden biri olan Doğu Türkçesi, Harezmi Türkçesinden sonra ortaya çıkmış 15-20. yüzyıllar arasındaki tarihî Türk lehçesidir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren klasik yazı dilinde yerel unsurların görülmeye başlamasıyla yeni bir gelişim gösterir ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu değişim ve gelişim yerini Doğu Türklük alanında günümüz çağdaş Türk lehçelerine bırakır. Üzerinde çalışılan metin, klasik yazı dili özelliklerinin ve yerel unsurların bir arada kullanıldığı Klasik Sonrası Doğu Türkçesi metinlerinin hususiyetlerini taşımaktadır: *borya* (7^a/8; <Far. *būriyā*; YUyg. *boriya* İL 135b; *borya* بوريا Shaw, 1880: 48), *fuşkar-* (4^b/2; Doğu T.Seng. 146v26 *bişkar-* “tezekkür kerden”; *bişkar-* > **puşkar-* > *fuşkar-*. → *b-* > *p-* > *f-* Bakırcı, 2015: 38-39), *hîle* (8^b/1; <Far. *haylî*; YUyg. Lopn. *xila* “çok, fazla” Aliyeva, 2013: 362), *otra* (5^b/5; Doğu T.Seng. 71r4 *orta*; YUyg. *orta* İL1173b; *orta* ~ *ottura* “orta” Necip, 1995: 298, 300; *orta* ~ *otra* Shaw, 1880: 17, 20), *palçık* (4^b/13; Doğu T.Seng. 127r1 *palçığ* “gil” § 72 *balçığ/balçaq* “çamur, şin, lâyî, gil”; YUyg. *palçık* İL, 193b; *balçuk(luğ)* “balçıklı, çamurlu” Necip, 1995: 29; *balçık* Shaw, 1880: 45, 47), *püt-* (4^b/1; YUyg. *pütmek* “güvenmek, inanmak” İL, 229b; *pütmek* “bitmek, iyi olmak” Necip, 1995: 329).

Ayrıca risalenin yer aldığı yazmanın içindeki 17. yüzyıl şairlerinden Kaşgarlı Muhammed Ebu Salahi'ye ait Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış *Gül ü Bülbül* adlı mesnevinin 116. beyitinde geçen *Bolup feyz-i bahâr-ı Kâşğar'dın / Tapıp şab'üm şafâ bu sözler andın* (Bakırcı, 2015a: 169) dizelerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu eserin Kaşgar'da yazılmış olduğu ifadesi ve *Gül ü Bülbül* metninin Yeni Uygur Türkçesinin bazı ses ile biçim bilgisi ve söz varlığıyla ilgili özellikleri göstermesi (eserin bu özellikleri için bk. Bakırcı, 2015a: 93-108), üzerinde çalışılan bu risalenin Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi bölgenin önemli kültür merkezlerinden birinde yazılmış olabileceğini güçlendirmektedir.

6. Açıklamalar: Metinde yazım veya anlamdaki sorunlardan kaynaklanan *cumrî*, *ögün-*, *tenebbüh* ve *yüzlen-* sözcükleri üzerinde durulmuş gerekli açıklamalar yapılmıştır.

cumrî (جُمَرِي; 3^a/1) “cimri”. Yazmada (حُمَرِي) biçiminde yazılan sözcüğün müstensihthen kaynaklanan bir hatayla cim (ج) harfinin noktasının unutulduğu düşünülmektedir. Yazmada

¹ *Risâle-i Dihkâncılık*. Staatsbibliothek Zu Berlin. Ms. or. oct. Nu. 1656 yp. 61^a-97^a; Nu. 1700 yp. 2^b-95^a. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesi Nu. A 413 yp. 1^b-32^a.

² *Risâle-i Kaçaçılık*. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesi. Nu. A 418 yp. 1^b-13^a.

³ *Risâle-i Sarraclık*. Staatsbibliothek Zu Berlin. Ms. or. oct. Nu. 1701 yp. 40^b-69^a.

⁴ *Risâle-i Ser-terâşlık*. Staatsbibliothek Zu Berlin. Ms. or. oct. Nu. 1652 yp. 4^b-47^a.

yazıldığı gibi bir sözcük bulunamamıştır. Üstelik yazmada /ğ/ için genellikle harfin ortasına bir çengel konulmaktadır ancak bu sözcüğün yazımında bu işaret söz konusu değildir. Ayrıca Z. Kargı Ölmez'in hazırladığı metinde de sözcük "cimri" olarak geçmektedir: *Cimri ökünüp biyik bolmas* (1993: 325). Ancak yazmada sözcüğün ilk hecesi *ötre* (ؤ) ile harekelenmiştir. Steingass'ta sözcüğün, aralarında yazmadaki gibi ilk hecesinin ötreli olarak da okunabileceği üç farklı biçim kaydedilmiştir: *jamrí, jumrí, jimrí*, "poor, mean; turbulent" (1982: 371a). Bu nedenle metindeki sözcük, "cimri, hasis, pinti" anlamlarına gelecek biçimde *cumrí* olarak okunmuştur.

DYŞW'RY? (دیشواری; 9^b/13) Metinde **DYŞW'RY?** olarak yazılan sözcük okunamamıştır.

ögün- (اوگون-; 3^a/1) "övünmek". Sözcük, Z. Kargı Ölmez'in çalışmasında *ökün-* (1993: 325) okunmuş, *Dizin* bölümünde *ögün-* "övünmek" (1993: 518) olarak yer almış ve *Notlar* kısmına gönderme yapılmıştır. *Notlar* kısmında ise *Ali Şir Nevâî Lügati'*ne gönderme yapılarak *ögün-* "övünmek" ve *ökün-* "pişman olmak" (ўқун- "puşaymon bolmok; maktonmok" *Ali Şir Nevai Lûgati III* 1984: 606) eylemlerinin tek maddede ele alındığı ancak bu iki eylemin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği ve metinde "övünmek" anlamının daha uygun düştüğü şeklinde bir açıklama yapılmıştır (1993: 368). Vahit Türk ise *Mahbûbu'l-Kulûb'*u Türkiye Türkçesine aktardığı çalışmasında sözcüğü "öykünmek" olarak anlamlandırmıştır: "*Cimri, öykünmekle büyük olmaz.*" (2016: 167). *Ökün-/ögün-*sözcüklerinin "öykünmek" anlamını herhangi bir kaynaktan bulamamakla birlikte sözcüğü metin bağlamına uygun anlamıyla *ögün-* "övünmek" olarak okumayı tercih ettik.

tenebbüh (Ar. تنبه; 1^b/7) "öğüt, tavsiye" ("awaking from sleep; being awake; advice, admonition" Steingass 1982: 327a). Metinde 10 kez geçen sözcük, Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb'*unun tespit edilen bütün nüshalarında *tenbîh* (Ar. تنبيه) olarak geçmektedir (Kargı Ölmez, 1993: 225-343).

tutulup? (توتولوب; 7^a/5) Metinde *tutulup* diye okunan ancak yazımından dolayı emin olunamayan sözcük Kargı-Ölmez'in hazırladığı metinde *tütün* "duman" (1993: 242) olarak geçmektedir.

yüzlenme (يوزلانمه; 4^a/12) Metinde *yüzlenme* diye geçen sözcük, Kargı Ölmez tarafından "yolama (?)" (1993: 328) olarak okunmuş ve sözcüğe soru işareti konularak tereddütlü olduğu belirtilmiştir. Dipnotta ise sözcüğün diğer nüshalardaki farklılıkları kaydedilmiştir: Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Nu. 252'deki yazma nüshasında "barma"; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 4149'daki nüshada ise "yavuma" olarak geçmektedir. Ayrıca *Dizinde yola-* maddesine "yaklaşmak (bir şeyin) yakınına gelmek (?)" (1993: 573) anlamları verilmiştir. Doğu Türkçesi sözlüklerinde geçmeyen *yola-* sözcüğü bizce *yüzleme/yüzlenme* biçiminde okunmalıdır. Müstensihden kaynaklanmış olabilecek bu hata, Arap harfli metinde /z/ sesi için yazılması gereken ڙ harfinin unutulması olarak açıklanabilir. Eski Türkçeden beri *yüzlen-* <2yü:z "to bring about a meeting" (Clauson, 1972: 987b) fiili kullanılmakta olup Doğu Türkçesi sözlüklerinden *Senglah'*ta da geçmektedir: *yüzlen-* "rû kerden ve müteveccih şoden" (340v20) (Clauson 1960).

7. Eserin Üzerinde Çalışılan Yazma Nüshası: Eserin yazma nüshası, Özbekistan İlimler Akademisi El Biruni'deki kütüphanede 3402-II numarada kayıtlıdır. Yazma fişinde 10-80/71 yaprak ve 13 satırdan oluştuğu, nestalik hatla yazıldığı belirtilmiştir. Ancak bu bilgilerde hata ve eksiklikler olduğu tespit edilmiştir. Yazma, 91 yaprak ve 13 ile 11 arasında değişen satır sayısından oluşmaktadır. Ayrıca bazı yaprakların kenarlarında silinen veya karalanan satırların yeniden yazıldığı görülmektedir. Yazmanın boyutu 16.2 x 10 cm'dir. Nestalik hattı ile mûrier kâğıdına yazılmıştır.

91 yapraklık yazmanın ilk yaprağında kütüphane görevlilerince yazıldığı tahmin edilen 12 satırlık Arap harfli bir bölüm yer almaktadır. Burada yazmanın tanıtıcı birkaç özelliğinden bahsedilmiştir. Yazmanın 1^b - 10^a/3 yapraklarında üzerinde çalışılan öğütler risalesi yer almaktadır. 1^b, 10 satırdan; 2^a-10^a ise 13 satırdan oluşmaktadır. Yazmanın 10^a/4 - 89^a yapraklarında ise tarafımızdan daha önce çalışılan 17. yüzyıl şairlerinden Kaşgarlı Muhammed Ebu Salahi'ye ait Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış *Gül ü Bülbül* mesnevisi bulunmaktadır (Bakırcı, 2015).

Yazmada metin genel olarak harekesizdir. Ancak muhtemelen bazı sözcüklerde yanlış okumayı önlemek kaygısıyla hareke kullanılmıştır: *ösürgen* اوسورگان (1^b/8), *süt* سوت (1^b/9), *yaramas* یراماس (1^b/8).

Yazma nüshanın istinsah tarihi veya müstensihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unun birçok yazma nüshasından birisi olan Uppsala Üniversitesi'ndeki nüshanın muhtemel müstensihi Kargı-Ölmez'in Zetterstéen'in kataloguna dayandırarak verdiği bilgilere göre 'İsî H'vâce İşân'dır (1993: 16). Türkistan'da özellikle de Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Aksu gibi bölgelerdeki 66 yıl süren Hocalar Dönemi'nde (1696-1762) Nakşibendî tarikatı ya da bu bölgedeki yaygın adıyla "İşançılık"⁵ hızlı bir şekilde yayılmıştır. *Mahbûbu'l-Kulûb*'un Uppsala Üniversitesi'ndeki nüshasının *h'vâce* veya *işâm*n yaygın bir unvan olarak kullanıldığı bu dönemde ve bu bölgede çoğaltılması muhtemeldir. Yine büyük bir kısmı *Mahbûbu'l-Kulûb*'dan yapılan alıntılardan meydana gelen üzerinde çalışılan metnin de bu bölgede yazıldığı düşünüldüğünde bunun bir tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

İki temel amaç üzerine hazırlanan bu makalede öncelikle Özbekistan İlimler Akademisindeki yazmanın 1^b - 10^a/3 yapraklarında yer alan Arap harfli metnin nüsha tanıtımı, adı, içeriği, dil özellikleri üzerinde durulup çeviri yazısı yapılmıştır. İkinci olarak bir bölümü Nevâyî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb*'unu içeren bu risalenin aracılığıyla 18. ve 19. yüzyıllarda Ali Şir Nevâyî ve fikirlerinin sadece *Mahbûbu'l-Kulûb*'uyla değil başka eserleriyle de Uygur Türkleri üzerindeki tesiri değerlendirilmiş; özellikle bölgede sosyo-kültürel hayatı şekillendirme ve ona yön vermede bir yazarın ve eser(ler)inin nasıl yol gösterici olduğu görülmüştür.

⁵ "İşan", "Türkistan'da din öğretmenlerine verilen unvan" İL, 1337b; "Türkistan ve İdil havzası Türklerinde "sufi, kerâmet sahibi, velî" anlamlarında, ulema ve şeyhlere verilen bir unvandır. Orta Aysa kaynaklarında tarikat başkanlarının isimlerinin yerine "İşan", "Pir" adları da kullanılmıştır." A. M. Osmanov, *İslam Spravoçnik*, Taşkent 1997, 186.

Çeviri Yazılı Metin

[1^b/1] Bismillāhi'r-raġmani'r-raġım

<Tenebbüh>: ⁽²⁾ Köp yeme ve ' izzet tilesej köp deme. Ĥatunġa işenme, ⁽³⁾ ħarġa tuşanma. Yaĥşı libās, tenġa yaĥşı; ārayış ħoldaş, cānġa ⁽⁴⁾ ārayış. Şāmi' din kerem tileme ve gedādın direm tileme. Baĥıl- ⁽⁵⁾ din⁶ emānet ' aceb, kerimdin ĥıyānet ' aceb. Çakının sımın ⁽⁶⁾ ügse bolmas, yaġın riştesin tökse bolmas. Tēlbe ħula-⁽⁷⁾ ġıġa pend⁷, <ħuyun ayaġıġa bend>⁸.

Tenebbüh: Bı-bāk, hem-demlikġa yaramas; nā-pāk, maġremlik-⁽⁸⁾ ke yaramas. Tirlegen ayılır, ösürġen tapılır. Ērnij ⁽⁹⁾ ħılıġı, sütünij ılıġı. Yasañaç ħerd-āne bolmas, köpelik ⁽¹⁰⁾ pervāne bolmas. Dōst cevridin iijrenme, düşmen bı-dā-[2^a/1] dıdın küjrenme.

Tenebbüh: Mällik nādānnij demegi, altu<n> ⁽²⁾ -luġ ħibinnij yemeġi maġlūm. Fāsıkdın ġayā tileme, zālim-⁽³⁾ din vefā tileme. Küler⁹ yüz bile ' ašā, saĥā üstige saĥā. ⁽⁴⁾ Arıġsız işde şafā bolmas, it ġınçısı ' ašā bolmas. ⁽⁵⁾ Anij ġizmeti şāĥlarġa çöprek ve ħorħunçı köprek. ' Aşaksız kēsek ⁽⁶⁾ derdsiz eşek. Ķatıġ til aylamas, ferzāne ħanā' at tükenmes ĥızāne. ⁽⁷⁾ İlige ħoşulġan ārayış taptı, ilidin üzülġen āsā-⁽⁸⁾ yiş taptı. Bir yügürġen yavuşmas¹⁰, bir ayrılġan ħavuşmas. ⁽⁹⁾ Cühūd öz dınidin mehcūr, ġasūd öz fa'ālının rencūr. Düşmen ⁽¹⁰⁾ neçe ġaħır bolsa köjül ħoşgatur, ĥas neçe uşaq bolsa köz ⁽¹¹⁾ bulġatur. Yer tūzi ilidin, su ĥaşları yeldin¹¹. Uşaq¹² işi nēme bolmas, piste ħabuġı kēme bolmas. Düşmen maĥālātı beng ⁽¹³⁾ ĥayālātı; ġız, vefāsız, tāz, ġayāsız.

Tenebbüh: Nādān dōstını hem [2^b/1] dōst sanġa kigürme. Ĥıred şem' in anij herze efsānesin ⁽²⁾ tēkdin¹² öçürüp şıfı ki ' ayn-ı muġabbetdin ata saĥalı ⁽³⁾ tūġin tartıp üzüptür ve seccādesi miġrābıda bı-edeblıġı ⁽⁴⁾ körgüzüpdür. Namāzın bozupdur, dese mest ki niyāz yü-⁽⁵⁾ zidin ayaġ öpkeli ēġilipdür bı-iĥtiyārılıġdın pāk ⁽⁶⁾ dāmenler ēteġin mülevveş ħılıpdur. Dānā düşmendin nef' ⁽⁷⁾ imkānı bar ve nādān dōstdın zarar imkānı köprek. Muja ⁽⁸⁾ köre olarġe muĥtelis bolmaġ kerek.

Tenebbüh: Beşer cins<i>din vefā köz ⁽⁹⁾ tutma ve ĥıred naĥlın fāsıd ĥayāl semūmı bile ħutulsaj on ⁽¹⁰⁾ cefā tartarġa müheyyā bol, munça bile ħutulsaj cānġa minnet tutup ⁽¹¹⁾ ' özlerin ħol.

Tenebbüh: Ĥüb rüġ-efzā, zışt ' ömr-i fersā; ĥōş-⁽¹²⁾ ĥulġ nāzenin ġür behişt-āyın. Yaman mizāclık dıv, düzaĥ-⁽¹³⁾ sirişt. Muĥanneş¹³ nē ġaşv¹⁴ ki¹⁵ demegey, mākiyān-nē necāset ki [3^a/1] yemegey. Ērdin söz hüner, içidin yüz hüner. Cumrı öġünüp ⁽²⁾ biyik bolmas ve ēçkü yügürüp kēyik bolmas. Köjlide ĥalelik-⁽³⁾ ġa külgü ġarām, şeh aldıda düşmenlikke uyġu ġarām. Tējri ⁽⁴⁾ barçanı öz yolıda reh-zendin asrasun ve şāĥ aldıda ⁽⁵⁾ düşmendin asrasun.

Tējri öz yolıda tutsun. ⁽⁶⁾ İlni Şeyşān'dın yıraġ

Şşeh ħaşıda kim-ki Şeyşān-veş-⁽⁷⁾ durur andın yıraġ.

Tenebbüh: ' Ömrni ġanımet bil, şıġġatda emniyyetke ⁽⁸⁾ şükr ħıl. Ġnā şarıkın tüz, faĥırġa mübāhāt¹⁶ körgüz. Mezhebiijni ⁽⁹⁾ aĥfālıġ asra, <bāşiijni zāhiriijdin şafālıġ asra>¹⁷. Üftādālıġ bile yarmaġıjını yaĥşı ve yamandın ⁽¹⁰⁾ aĥfālıġ asra¹⁸. Üftādālıġ bile ĥüy tut, şikestelıġ bile kö-⁽¹¹⁾ ijlni

⁶ baĥıldın: BĤYLDYNY

⁷ pend: BND. pend: Kargı Ölmez: 320.

⁸ Kargı Ölmez: 320.

⁹ küler: KWRL'R. küler: Kargı-Ölmez: 320.

¹⁰ yavuşmas: Y'WŞM'S

¹¹ yeldin: YKDYN. yildin: Kargı Ölmez: 321.

¹² tēkdin ħş. yilidin: Kargı Ölmez: 324.

¹³ muĥaneş: MĠNŞ. muĥaneş: Kargı Ölmez 325.

¹⁴ ġaşv: ĠWŞ. ġaşv: Kargı Ölmez 325.

¹⁵ ki: K'. ki: Kargı Ölmez 325.

¹⁶ mübāhāt: MB'Ġ'T. mübāhāt: Kargı-Ölmez 325.

¹⁷ Kargı-Ölmez 326.

¹⁸ Kargı Ölmez'in kurduġu metinde yer almayan bu satırlar yine Kargı Ölmez'in dipnot olarak gösterdiġi Ü2 nüshasında yarmaġıjını yaĥşı yamandın maĥfı saĥla ve L nüshasında yarmaġıjını yaĥşı yamandın maĥfı asra biçiminde geçmektedir. Kargı Ölmez 326/2. dipnot. üftādālıġ bile: Metinde bu satırların başında yer alan üftādālıġ bile ifadesi

avut. Bî-fâyide sözni köp aytma, fâyidelig sözni ⁽¹²⁾ köp eşitürdin kaytma. Az dëgen, az yaijılır; az yëgen ¹⁹ ⁽¹³⁾ az yıkılır. Açlıg ğikmet sermâyesidür, <şokluğ ğaflet pirâyesidür>²⁰. Tokluk hırşın [3^b/1] köjilidin yok kıl, özüj aç bolup bir açını şok ⁽²⁾ kıl. Özüjini zîbâ libâs hayâlıdın ötker²¹ libâs zîbâ-⁽³⁾ lıgın tilesej bir yalajını bütker. Libâs, her neçe kim zîbâdur, ⁽⁴⁾ këyeniidın këydürgenij evlâdur.

Her neçe tonrı ri' âyet ⁽⁵⁾ birle këysej êskürür

Çün-ki këydürdüj birevge oframas ⁽⁶⁾ ton ol bolur.

Tenebbüh: Her kişini dëme mağrem-i hem-râzdur kim bu metâ^c, ⁽⁷⁾ ' âlem ilide azdur. Beşer cinsin râziijğa mağrem bilme belki melekni ⁽⁸⁾ özüjge mağrem kılma. Öziij esrâridın eger saija melâl-⁽⁹⁾ dur yana birevni asramağ muğâldur; öz mağzeniijni açsaj ⁽¹⁰⁾ ve mağfi dürleriijni saçsaj tergen kişi sanamay nëtkey ⁽¹¹⁾ ve asra<r>²² dëp mübâliğa kılsaj ne yerge yëtkey? ⁽¹²⁾ Özüj öz sırrıjını asray-almağaniijni bilür sën yana ⁽¹³⁾ birev anı fâş êtse ' ayb hem kılır sën ve bu sır asra-

[4^a/1] mağıñdın levğâşa'l-llâh ve i' tirâz kılmağaniñdın bâreku'l-llâh! ⁽²⁾ Közni öz ' ay<b>iijdın²³ alma ve özgeler ' aybığa köz salma.

⁽³⁾ **Tenebbüh:** Çın sözni yalğanğa çulğama, çın ayta'lur tilni yal-⁽⁴⁾ ğanğa bulğama. Yalğança kişi emes ve yalğan aytnağ êrenler ⁽⁵⁾ işi emes. Yalğan söz dëğüçini bî-i' tibâr kılır neçün-ki ⁽⁶⁾ ol gevherni ħ'âr kılır. Ol-ki çın sözni yalğanğa qatar, dürr-i ⁽⁷⁾ seminni necâsetğa atar.

Gevheri kim şâhlarğa zîb-i taht <u> tâc ⁽⁸⁾ êrür

Taşlağan anı necâsetğa ' aceb bed-baht êrür.

Tenebbüh: ⁽⁹⁾ Tëjri döstleri, sıdık ma' denidür. Yalğançını dëpdür-⁽¹⁰⁾ ler ki Tëjri düşmenidür. Tiliijni ihtiyâriijda asrağıl, ⁽¹¹⁾ söziijni ihtiyâş bile dëgil. Mağallıda aytur sözni asrama, ⁽¹²⁾ aytmas söz tégresige yüzlenme. Söz bar ki eşitküçü ⁽¹³⁾ sözge cân kigürür ve söz bar ki aytküçü başın yëlge bërür.[4^b/1] Tiliij birle köjliijni bir tut, köjli ve tili bir kişi aytğan sözge püt²⁴. ⁽²⁾ Sözni köjliijde fuşkarmağunça tiliñe keltürme, her ne kim ⁽³⁾ köjliijde bolsa tiliñe sürme. Egerçi tilni asramağ köjliijge ⁽⁴⁾ miğnetdür ammâ sözni saypamağ başka âfetdür. Aytur yërde ⁽⁵⁾ unutma, aytmas yërde özüjini mütekellim tutma. Aytur sözni ayt, ⁽⁶⁾ aytmas sözdin kayt. ' Âkil çındın özge dëmes, ⁽⁷⁾ ammâ barçanı dëğülük emes.

Kişi çın söz dëse zîbâ durur

Her neçe ⁽⁸⁾ muhtaşar bolsa evlâ durur.

Tenebbüh: Kāvî zebûnuñ bolsa mürüvvet kıl, kerem ⁽⁹⁾ ve ' afv körgüzgil. Zâlim ve bî-derd şoğbetide nükte sorma, nâ-merd ⁽¹⁰⁾ melâmetide dem urma. Dâñâ êligdin barğandın söz aytmas, ⁽¹¹⁾ ötken yigitlikke ârzü bilen kaytmas. Rüzgâr ' ademdür, ⁽¹²⁾ kelmegendin söz aytğan ehl-i nedemdür.

Tenebbüh: Sudın asrağuluğdur tofrağ ⁽¹³⁾ ve palçık öyin ve otdın asrağuluğdur yığaç ve kamaş öyin [5^a/1] ve yeldin asrağuluğdur böz öyin, tofrağdın asrağuluğ-⁽²⁾ dur köz öyin ve cem^c-i mäsivâ²⁵ Allâh<dın>²⁶ kıl asrağuluğdur köjül ⁽³⁾ öyindin kim tört öyge tört iş noğşâni şâyi^c-⁽⁴⁾ dür.

Kargı Ölmez'in kurduğı metinde ve söz konusu Ü2 ve L nüshalarında yer almaz. Bir sonraki satırın başında da yer alan bu ifade muhtemelen müstensih tarafından karıştırılıp yanlışlıkla yazıldı veya bilerek eklendi.

¹⁹ yëgen: DYK'N. yëgen: Kargı Ölmez 326.

²⁰ Kargı Ölmez 326.

²¹ Yazmada önce *öt-ki* (وتكی) olarak yazılan sözcüğün üstüne sonradan *-tker* (تكير) eklenerek düzeltme yapılmıştır. bk. Kargı Ölmez 326.

²² asrar: Kargı Ölmez 327.

²³ ' aybıjdın: Kargı Ölmez 327.

²⁴ püt: PWST. büt: Kargı Ölmez 328.

²⁵ mäsivâ: F'SW'. mäsivâ: Kargı Ölmez 330.

²⁶ mäsivâ Allahdın: Kargı Ölmez 330.

Otuz yedinci faslıda ked²⁷ -hüdâlik sıfatıda ve hatunlar zikri-⁽⁵⁾ de:

Ked-hüdâlik; kutula'lmas belâğa mübtelâliğ. Devâsız⁽⁶⁾ rencğa hâr zâr bolmak ve 'ilâcsız emgekke giriftâr bolmak.⁽⁷⁾ Egerçi bu iş başdın ayağ elem ve âzardur ammâ anij keyfiyyetide⁽⁸⁾ tefâ<vü>tlér²⁸ bardur. Muvâfik tüşse ked-bânü, devlet ve cem' iyyet-⁽⁹⁾ ğa bolmağdur hem-zânü. Öyniij ârayışı andın, <ö>ylük²⁹-⁽¹⁰⁾ niij âsâyişi andın. Cemâlî bolsa köjülge, mergüb <ve> şalâğ⁽¹¹⁾ bolsa cāngā maşlūb. 'Âkil bolsa rüzgārığa andın, intizām⁽¹²⁾ ve ma'âş esbâbığa andın tertib, ser-encām Bu nev' cüft kişige⁽¹³⁾ қа<vu>ssa³⁰ belâ ki mundağ kām-kārılığ éligge tüşse [5^b/1] nihānī ğam ve miğnetde hem-rāz ve hem-demiiij ve mahfī <ve> pinhān derd ve meşakkat-⁽²⁾ ğa dem-sāz ve mağremiiij bolğay. Rüzgārıdın her cefâ yêtse, enisiiij⁽³⁾ ol ve çerğ-ı devvârdın her ibtilâ kelse celisiiij ol. Köjilüij⁽⁴⁾ ğamıdın ol ğam-nāk, bedeniiij za' fi melâlıdın ol helāk. Eger ğüsni-⁽⁵⁾ cemâlî otra çağlığdur ve muvâfaqatı riştesi muhâlefetke⁽⁶⁾ bağılığdur. Ma'âşnı bilmekdür. Ked-hüdâlikniij ba' zı müşkili⁽⁷⁾ âsān bolsa ammâ köprek ğâlde köjül hirāsāndur. Bu nev'⁽⁸⁾ nā-fercāmılığ, nā-kāmılığ bile tağammül kılğay ve her neçük bolsa ötkeril-⁽⁹⁾ gey. Nağūzu bi'l-llāh, nā-sāz cüft érge mühlik, maraz aşikār ve⁽¹⁰⁾ nihuft³¹ seliša bolsa köjil andın rence; kabığa bolsa rüg⁽¹¹⁾ andın şikence. Yaman til bolsa abuşka köjil andın yaralığ,⁽¹²⁾ yaman işliğ bolsa érge andın yüz karalığ. Mey-h<v>āre bolsa⁽¹³⁾ öyidin <ā>bādılığ³² ber-şaraf; bed-kāre bolsa öy andın beytü'l-şalaf. [6^a/1] [bolsa]³³ Ol-ki evvel mezkūr boldı ve yoğarıraq mesşüre mundağ⁽²⁾ rüzgār anasıdın yüz yılda bir toğmas ve yolukқан kişige⁽³⁾ tāc³⁴-ı tārek bolsun, bu sa' ādet aija mübārek bolsun. Ammā⁽⁴⁾ bu şâyifeni Çaq Te'ālā nākış-ı vācib yaratıpdur ve kemāl, rāst-⁽⁵⁾ lıgını zātlarını soratıpdur ve hūyların nā-hōş kılıpdur⁽⁶⁾ ve köprek érenlerni olarğa zebūn ve bār-keş kılıpdur. Fitne ve mekr [ve]³⁵ (7) olar<ğā> p<i>şe³⁶, efsūn ve ğaddār olarğa endişe. Çaq niğmetleriğa⁽⁸⁾ nā-sipās, halk yahşılığlarığa Çaq-nā-şinās³⁷; nā-ğakğazlığ-⁽⁹⁾ larıdın dınleri nā-inşāflığ ayinleri. Hod-nümālilig⁽¹⁰⁾ olarğa şive, hod-pesendliğ olarğa mive. Dınleriğa 'aql⁽¹¹⁾ yokıdın kuşūr, 'aqlarıda dın yok<i>dın fütür. Libāslarıda⁽¹²⁾ nefis köpidin nā-pāklilig, libāsātlarıda zāt hıyānetiden⁽¹³⁾ bi-bāklilig. Huşyarlığları cehl-i meydin mest, ösrük- [6^b/1] leri mey-i ma'şūka perest. 'Ayb-bínlik, nazarları 'ayb-cüy⁽²⁾ hūnerleri. Keyd ve firibde fūsūn-sāz, mekr ve ğilede bağr u ber⁽³⁾ az. Bı-cürmlerğa қа' r ve ğiybetleri katl-peyvend <bı>-güneh-kārılarğa³⁸ kizb⁽⁴⁾ ve töhmetleri rāst- [ve]³⁹ mānend.

Otuz dördüncüde faslı-dihkân-⁽⁵⁾ lıg zikrid<e>:

Dihkân-ki dāne saçar, yer yaratmağı bile rızq yolın⁽⁶⁾ açar. Eger rāst ve şalāğı bardur öy şāliğ nākasıdın⁽⁷⁾ nümü-dārdur. Kuşı hem-zūr pehluvān yükige boyun sunup aldıda⁽⁸⁾ revān. İş kılurda hem-dem <ü> kadem dihkân-ki olarnı sürerde⁽⁹⁾ andağ <ādem>⁴⁰. 'Ālem ma' mūrluğu olardı, 'ālem ehli mesrūrluğu⁽¹⁰⁾ olardı. Her yan kılsalar ğareket, élige hem kuvvet yétgü-⁽¹¹⁾ rür hem bereket.

Dihkāngā türlüğ dāne saçar, Çaq birige⁽¹²⁾ yete yüz eşigin açar. Saçқан dāne körgünçe urup hırmen kılıp⁽¹³⁾ mağsūlın kötergünçe kırt ve kuş andın behre-mend, deşt [7^a/1] vahşı anij bile

²⁷ ked: KD'

²⁸ tefāvütler: Kargı Ölmez 155.

²⁹ öylük: Kargı Ölmez 155.

³⁰ kavuşsa: Kargı Ölmez 155.

³¹ nihuft: NHFŞ

³² ābādılığ: Kargı Ölmez 156.

³³ Yazmada yer alan *bolsa* sözcüğü söz dizimi ve üslup açısından gereksiz olup metinden çıkarılmalıdır. bk. Kargı Ölmez 156.

³⁴ tāc: T'RC. tāc-ı tārek: Kargı-Ölmez 156.

³⁵ Yazmada yer alan *ve* sözcüğü söz dizimi açısından gereksiz olup metinden çıkarılmalıdır. bk. Kargı Ölmez 157.

³⁶ pişe: Kargı Ölmez 157.

³⁷ şināsı: ŞN'SY

³⁸ bı-güneh-kār: Kargı Ölmez 158.

³⁹ Yazmada yer alan *ve* sözcüğü söz dizimi açısından gereksiz olup metinden çıkarılmalıdır. bk. Kargı Ölmez 158.

⁴⁰ ādem: Kargı Ölmez 140.

hursend⁴¹. Bõriler õy<i>⁴² andın ābād, kūr⁽²⁾ lar hāşır-ı anıj <bile>⁴³ dil-şād; kebüterlerğa andın mestlık, turğay⁽³⁾ largā andın neşāş<ka>⁴⁴ hem-destlık. Orağçığa andın rūzı, ⁽⁴⁾ başaqçınıj yarup andın kõi.

Mıvesiz yığaç hemān otun ⁽⁵⁾ hemān, yağsız bulut hemān tutulup⁴⁵ hemān.

Tıñ köijül ⁽⁶⁾ birle qatıgsız omaç, bih ki [ve]⁴⁶ mantı birle gülāc. Qara tofrağda oltur⁽⁷⁾ ğan, yaşıraq ki zer-beft ton kēyip birev aldıda turmaqđın.

⁽⁸⁾ Gedālīg boryası üzre misgín

Ki hāşır-ı fāriğ olğay her ta' abdın.

⁽⁹⁾ Gevher balçıkğa tüşken bile kıymeti uşalmas, öz bahāsıdın ⁽¹⁰⁾ qalmas; eşek munçaqı tāciğa tik<k>en⁴⁷ bile firūze yērin ⁽¹¹⁾ tutmas ve hiç kim anıj kem bahālıgını unutmas,

Zıver bile şekli ⁽¹²⁾ hūb bilmes.

Her kız kim erür yaman liqālīg

Her neçe qaranğū bola ⁽¹³⁾ ğücre

Şem' anda bolur füzün ziyālīg

Rivāyet kıılır, Enes ibn [7^b/1] Mālik -raēiyallāhu ' anhu- Ğazret-i Seyyid ' Ālim -şallallāhu ' aleyhi ve ' alā ālihi ⁽²⁾ ve's-sellem- ğizmetlerige bir ' Arabı keldi ve aydı: "Yā Resūlu'llāh ⁽³⁾ h'āhlaydur mēn, hāğđın dānā bolsam."

Resūl -'aleyhi's-selām- ⁽⁴⁾ buyurdılar kim Hūdā-vend Te' ālā'dın qorğıl!

Tā hemme-i hāğđın ⁽⁵⁾ zer-dār bola'lmasam.

Resūl -'aleyhi's-selām- buyurdılar kim Hūdāy ⁽⁶⁾ Te' ālā'nıj kısmetige rāzı bol! Tā hemme-i hāğđın tūvān-ger, zer-dār ⁽⁷⁾ bolur sēn.

Ve aydı: "Yā Resūlu'llāh h'āhlaydur mēn ki hemme-i ⁽⁸⁾ hāğñıj yaşıısı bolsam."

Resūl -'aleyhi's-selām- buyur- ⁽⁹⁾ dılar kim Hūdāy Te' ālā'nıj hāğığa menfa'at, fāyide yētgürgüçü ⁽¹⁰⁾ bolğıl! Tā hemme-i hāğñıj yaşıısı bolur sēn.

Ve aydı kim yā ⁽¹¹⁾ Resūlu'llāh h'āhlaydur mēn ki hemme-i hāğđın qavı bolsam.

Resūl ⁽¹²⁾ -'aleyhi's-selām- buyurdılar kim Hūdāy Te' ālā'ğa tevekkül kııl! Tā hemme-i ⁽¹³⁾ hāğđın qavı bolur sēn.

Ve aydı: "Yā Resūlu'llāh h'āhlaydur [8^a/1] mēn ki hāşşān-ı Hūdāy Te' ālā bolsam."

Resūl -'aleyhi's-selām- ⁽²⁾ buyurdılar kim namāz tola ötegin, Kelāmu'l-llāh'nı tola oquğın! ⁽³⁾ Tā hāşşān⁴⁸-ı Hūdāy Te' ālā bolur sēn.

Ve aydı: "Yā Resūlu'llāh h'āh- ⁽⁴⁾ laydur mēn ki hemme-i hāğđın zırek bolsam."

Resūl -'aleyhi's-selām- ⁽⁵⁾ buyurdılar kim ölümni bisyār yād kıılığ kıılığın! Tā hemme-i hāğđın ⁽⁶⁾ zırek bolur sēn.

⁴¹ hursend: ĞRSND

⁴² õyi: Kargı Ölmez 141.

⁴³ bile: Kargı Ölmez 141.

⁴⁴ neşāşka: Kargı Ölmez 141.

⁴⁵ Açıklamalara bakınız.

⁴⁶ Yazmada yer alan ve sözcüğü söz dizimi açısından gereksiz olup metinden çıkarılmalıdır. bk. Kargı Ölmez 303.

⁴⁷ tik<k>en. tikken: Kargı Ölmez 296.

⁴⁸ hāşşān: Ğ'S'N

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāhlaydur mēn ki ⁽⁷⁾ mēniij günāhım mü’mínlerniij günāhıdın kem bolsa.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām-⁽⁸⁾ buyurdılar kim istiğfār tola aytgın! Tā sēniij günāhiij hemme-i ⁽⁹⁾ mü’mínlerniij günāhıdın kem bolur.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ⁽¹⁰⁾ ḥ^vāhlaydur mēn ki hemişe Ḥudāy Te‘ālā’nij rağmetide bolsam.”

⁽¹¹⁾ Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim ḥalkığa rağm ve mihr-bān ⁽¹²⁾ bol! Hemişe Ḥudāy Te‘ālā’nij rağmetide bolur sēn.

Ve aydı: ⁽¹³⁾ “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāhlaydur mēn ki ḥalkdın ‘ömrüm uzun [8^b/1] bolsa.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim ḥile rağmanı be-cā ⁽²⁾ keltürgin! Tā hemme-i ḥalkdın dırāz -‘ömr bolur sēn.

Ve aydı: “Resūlu’llāh ⁽³⁾ ḥ^vāhlaydur mēn-ki rızq-ı rüzım ḥalkdın kēijrü bolsa.”

⁽⁴⁾ Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim hemişe šahāret bile bolgın! ⁽⁵⁾ Tā rüz kıılır rızkııj hemme-i ḥalkdın kēij bolur.

“Yā Resūlu’llāh ⁽⁶⁾ ḥ^vāhlaydur mēn-ki yüküm yēijil.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyur- ⁽⁷⁾ dılar kim hiç kişidin nēme tileme! Tā hemme-i ḥalkdın yüküj ⁽⁸⁾ yēijil bolur.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāhlaydur mēn-ki dūzaḥ- ⁽⁹⁾ қа giriftār bolmasam.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim açığıñnı ⁽¹⁰⁾ yutğıl! Tā dūzaḥқа giriftār bolmas sēn.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ⁽¹¹⁾ ḥ^vāhlaydur mēn-ki ferdā-yı kıyāmet perde-i ğicābım deride bolmasa.”

⁽¹²⁾ Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim bu dünyāda ğicābını tapgın! ⁽¹³⁾ Tā āḥiretde Ḥudāy ğicābiij deride bolmağay.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāh-[9^a/1] laydur mēn-ki şiddıqlardın bolsam.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyur-⁽²⁾ dılar kim her işde rāstlık kılgın ve her işiijni Ḥudāy Te‘ālā’⁽³⁾ niij der-gāhıda rāstlık kılgıl! Tā şiddıqlardın bolur sēn.

⁽⁴⁾ Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāhlaydur mēn-ki bendeidin günāh nēme ‘amel bile yırağ ⁽⁵⁾ bolur.”

[Yā]⁴⁹ Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim bī-çārelik bile tazarru; ⁽⁶⁾ girye ve zārı bile günāhiijni Ḥudāy Te‘ālā’ğa ‘arza kılgın! Tā güneh-⁽⁷⁾ leriijdin pāk bolur sēn.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ḥ^vāhlaydur mēn-ki ⁽⁸⁾ ḥayrāş tola kılsam.”

Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim ata anaijını ⁽⁹⁾ ḥōş-nūd ve rāzı kılgın! Tā ḥayrāt bisyār kılgın bolğay sēn.

⁽¹⁰⁾ Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh bende nēme ‘amel bile Ḥudāy Te‘ālā’ğa yaqın bolur.”

⁽¹¹⁾ Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim cevān-merdlikni pişe kııl! Tā Ḥudāy ⁽¹²⁾ Te‘ālā’nij rağmetiğa yaqın bolur sēn.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh ⁽¹³⁾ Ḥudāy Te‘ālā’nij ğāzabı bendedin nēme ‘amel bile yırağ bolur.”

[9^b/1] Resūl -‘aleyhi’s-selām- buyurdılar kim şadakanı pinhān bērse Ḥudāy ⁽²⁾ Te‘ālā’nij ğāzabıdın yırağ bolur.

Ve aydı: “Yā Resūlu’llāh, Ḥudāy Te‘ālā’nij ⁽³⁾ ḥōş-nūdluğu nēme ‘amel bile ğāşıl bolur.”

⁴⁹ Yazmada *Resūl* sözcüğünden önce *yā* sözcüğü yazılmış ancak metnin bağlamında değerlendirildiğinde yanlışlıkla yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu cümlede herhangi bir seslenmeye gerek yoktur.

Resûl -‘aleyhi’s-selâm- buyurdılar ⁽⁴⁾ kim nefsiijge qahr kılsaij ve rûze tutsaij Hudây Te‘âlâ sendin ⁽⁵⁾ hoş-nûd bolur.

Ve aydı: “Yâ Resûlu’llâh maija gürnij qaraijguluğu ⁽⁶⁾ ve tenhâlıkı ve vahşeti bolmasa.”

Resûl -‘aleyhi’s-selâm- buyurdılar ⁽⁷⁾ kim sûre-i Tebârek’ni namâz-ı huftendin keyin oğun! ⁽⁸⁾ Tâ gür berk qaranguluğu; tâ gürnij qaraijguluğu ve tenhâ- ⁽⁹⁾ lıķı ve vahşeti bolmas.

Ve aydı: “Yâ Resûlu’llâh kêçe köndür ⁽¹⁰⁾ maija hiç mekrûh maija yêtmesün.”

Resûl -‘aleyhi’s-selâm- ⁽¹¹⁾ buyurdılar kim sûre-i Yâsîn’ni her kêçe her kündüz oğun! ⁽¹²⁾ Tâ hiç mekrûh saija yêtmes.

Ve aydı: “Yâ Resûlu’llâh ⁽¹³⁾ sançtı kıyâmetdin necât tapsam.”

Resûl -‘aleyhi’s-selâm- [...] ⁵⁰

[10*/1] Şod be-tevfîķ-ı Hudâ-yı lâ-yenâm. İn kitâbet rûz-i penç şenbih tamâm.

⁽²⁾ temmet temmet

⁽³⁾ temm temm temm temm temm

Kısaltmalar ve İşaretler

Ar. Arapça.

Doğu T. Doğu Türkçesi.

Far. Farsça.

Seng. Senglah (bk. Clauson 1960).

Yuyg. Yeni Uygur Türkçesi.

< > “Çevirili yazılı Metin”de onarılan ya da eklenen yeri gösterir.

[] “Çevirili yazılı Metin”de yaprak ve a, b yüzlerini; metinden çıkarılması gereken yer(ler).

→ Karşılaştırılması gereken biçim ve anlamları gösterir.

§ Paragraf veya madde başı işaretini gösterir.

Kaynakça

ALİYEVA, Minera. (2013). *Lobnor Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALPER, Serap. (2016). *Ömer Baki Hamse-i Nevayî II: Leyli vü Mecnun*. İstanbul: Kesit Yayınları.

⁵⁰ Metnin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir üstteki cümlede sorulan soruya Hz. Muhammed’in cevap vermesi gerekirken yazmada “Resul” ismi geçmekte ancak verdiği cevap yer almamaktadır. Muhtemelen yazmanın yapraklarında eksiklik bulunmaktadır.

- ALYILMAZ, Semra. (2011). *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Elik Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti. (1999). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATEBETÜ'L-HAKAYIK. (2006). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAKIRCI, Fatih. (2015). *Doğu Türklük Sahasında Gül ve Bülbül: Salâhî, Gül ü Bülbül I-II*. Saarbücken: Türkiye Alim Kitapları Yayınları.
- BAKIRCI, Fatih. (2016). *Ömer Baki Hamse-i Nevayî I: Ferhad ü Şirin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema. (1996). *ÖAlî Şîr Nevâyî Muĥâkemetü'l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİRTEK, Ferit. (1944). *En Eski Türk Savları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. Gerard. (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mehdî Xân, (Faksimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson)*. London.
- CLAUSON, S. Gerard. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- EKER, Ümit ve ZAL, Ünal. (2014). "Risâle-i Temürçilik". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. S. 4, s. 11-23.
- ERASLAN, Kemal. (1999). *Mevlana Sekkakî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASON, Ahmet Bican ve AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Luġâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, R. J. (1986). *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-bouang I-II* Paris.
- KAÇALİN, Mustafa Sinan. (2011). *Niyazî, Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl. (1993). *Mahbubü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUTADGU BİLİG II: ÇEVİRİ. (2003). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- NECİP, Emir Necipoviç. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev.: İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OSMANOV, A. M. (1997). *İslam Spravoçnik*. Taşkent.
- Risâle-i Kassâblık (Kasaplık Risalesi)*. (2016a). (Ed.: Adem Öger, Filiz Kılıç), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Risâle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi)*. (2016b). (Ed.: Adem Öger, Filiz Kılıç), Ankara: Gazi Kitabevi.
- SERTKAYA, Osman Fikri. (1983). "Eski Türk Atasözleri Üzerine". *Şükrü Elçin Armağanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 275-291.
- SHAW, R. B. (1880). *A Sketch Of The Turki Language As Spoken In Eastern Turkistan (Kashghar And Yarkand) Part II*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- STEINGASS, F. (1982). *Persian-English Dictionary*. London.
- Şeyh Süleymân Efendi-i Özbekî el-Buĥârî, *Luġat-i Çaġatay ve Türkî-i 'Osmanî*. İstanbul [rümî] 1298, [hicrî] 1300 (1882). (2003). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları. Cilt 13.

- TEKİN, Talat. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidi. (1940). "Ali Şir". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1. s. 3949-3357.
- TÜRK, Vahit. (2016). *Mahbûbu'l-Kulûb (Gönüllerin Sevgilisi)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- UYGUR TİLİNİN İZAHLIK LUĞİTİ. (1999). Urumçi: Őincian Halk Neşriyatı.

Tıpkıbasım (Özbekistan İlimler Akademisi El Biruni 3402-II Nu. 1^b - 10^a/3)

